

Сергій ВОЛЯНЮК

РОЗБУДОВА ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЄННОЇ ОКРУГИ “ЛИСОНЯ” У 1944 РОЦІ

Висвітлено створення, розвиток та діяльність військових відділів УПА на території воєнної округи “Лисоня” протягом 1944 р. на підставі великої кількості джерел, передусім документів національно-визвольного руху ОУН та УПА, які зберігаються в українських архівах.

Ключові слова: Українська повстанська армія, Організація українських націоналістів, воєнна округа “Лисоня”, Тернопільщина, Бережанщина, Чортківщина.

Про Українську повстанську армію опубліковано багато праць, однак чимало аспектів збройної боротьби за Українську державу належно не висвітлені в українській історіографії.

Мета статті – на підставі документів та матеріалів з українських архівів з’ясувати діяльність однієї воєнної округи (ВО), що діяла на Тернопіллі у період наймасовішої боротьби українського народу за свою державу, а саме у 1944 р., коли Організація українських націоналістів стала міцною політичною силою, а УПА – її реальним військовим механізмом.

Діяльність ВО “Лисоня” вивчали представники української діаспори – Лев Шанковський¹, Євген Штендера² та Петро Содоль³. У радянській історіографії національно-визвольну боротьбу українського народу в 1940-х роках, зокрема на Тернопільщині, розглядали епізодично і тенденційно. Опубліковано чимало неправдивих свідчень та фрагментів окремих документів, що стосувалися військової діяльності підрозділів УПА та підпілля ОУН⁴.

У наказі Крайового військового штабу (КВШ) УПА-Захід ч. 1/44 від 20 січня 1944 р. зазначено, що відповідно до рішення Головної Визвольної Ради (з липня 1944 р. УГВР) від 5 грудня 1943 р. терен військової діяльності Української народної

¹ Шанковський Л. УПА на Підгаєччині (Причинки до історії В.О. ч. III “Лисоня”) / Л. Шанковський // Підгаєцька земля: історико-мемуарний збірник. – Детройт: Головний комітет підгайчан, 1980. – С. 229–292.

² Штендера Є. Збірник про третю подільську воєнну округу УПА “Лисоня” (вступ) / Є. Штендера // Літопис Української Повстанської Армії / [упор. Є. Штендера]. – Торонто, 1989. – Т. 12: Третя подільська воєнна округа УПА (“Лисоня”). – С. 7–16.

³ Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943–49. Довідник / П. Содоль. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – 199 с.; Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943–49. Довідник II / П. Содоль. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – 295 с.

⁴ Давиденко В. “Українська повстанча армія”: шлях ганьби і злочинів / В. Давиденко. – Київ, 1989. – 48 с.; Обвиняет земля. Организация украинских националистов: документы и материалы. – Москва, 1991. – 157 с.

самооборони (УНС) називається УПА-Захід⁵. Тоді ж на основі УНС Тернопільської обл., що діяла протягом 1943 р., була створена воєнна округа “Лисоня” з порядковим номером 3 (ВО III “Лисоня”, в документах за листопад 1944 – квітень 1945 рр. інколи фігурує криптонім “5” (V)), яку очолив командир Польовий Омелян (“Остап”)⁶. Підрозділи УПА формувалися протягом січня–березня 1944 р.

Терен діяльності ВО 3 “Лисоня” збігався з територією, яку охоплювала Тернопільська область (за поділом ОУН та радянським адміністративно-територіальним поділом 1939 р.). Однак до області, за поділом ОУН, не входили райони колишнього Кременецького повіту, натомість належали Рогатинський та Перемишлянський повіти⁷.

У 1944 р. Тернопільська область ОУН складалася із трьох округ: Бережанської, Тернопільської та Чортківської⁸. Межі округ переважно збігалися із межами округів за німецьким адміністративно-територіальним поділом, а межі повітів – із межами повітового поділу польської держави до 1939 р., проте мали й свої певні відмінності. У другій половині 1944 р. у Бережанську округу ОУН входило 5 повітів: Бережанський, Рогатинський, Підгаєцький, Зборівський та Перемишлянський; у Тернопільську – 4 повіти: Тернопільський, Тербовлянський, Скалатський, Копичинецький; а Чортківський, Бучацький, Заліщицький та Борщівський повіти належали до Чортківської округи⁹. Таким був адміністративно-територіальний поділ ОУН до реорганізації (наприкінці 1944 – початку 1945 рр.).

У процесі розбудови УПА одна з провідних структур – організаційно-мобілізаційна референтура ОУН, яку згодом реформовано у військову референтуру. Основні її функції: військовий вишкіл членів і симпатиків ОУН; забезпечення зброєю, боеприпасами і спорядженням, організація активної і пасивної самооборони населення; створення при військових командах піротехнічних, телефонічних та інших ланок¹⁰. Окружний військовий (організаційно-мобілізаційний) референт підпорядковувався окружному провіднику ОУН і командирові ВО УПА як військовому референтові обласного проводу ОУН. Окремі ділянки праці військової референтури курували працівники відповідних відділів військового штабу ВО. У структурі організаційно-мобілізаційної референтури 1944 р. сформовано відділ військової розвідки, що включав відділ жандармерії та підпорядковувався керівникові розвідки військового штабу ВО.

Військові підрозділи ВО “Лисоня” у 1944 р. організовували у два періоди. Навесні 1944 р. відділи УПА формувалися на території всієї ВО. Наприклад, у Бережанській окрузі в березні 1944 р. заходами окружного військового референта Якубовського Володимира (“Бондаренка”) була створена сотня “Холодноярці”, що складалася із 70 стрільців. Її очолив командир Федик Богдан (“Крук”)¹¹. Протягом

⁵ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 62. – Арк. 94.

⁶ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 12. – С. 300–301.

⁷ Там само. – С. 7; *Мороз В.* Вступ / В. Мороз // Літопис УПА. Нова серія. – Київ; Торонто, 2009. – Т. 12: Воєнна Округа “Буг” 1943–1952. Документи і матеріали. – Кн. 1. – С. 28.

⁸ *Содоль П.* Українська Повстанча Армія, 1943–49. Довідник / П. Содоль. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – С. 189.

⁹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВ України). – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 102. – Арк. 113.

¹⁰ ЦДАВО України. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 74.

¹¹ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 48. – Арк. 176.

березня–квітня 1944 р. стараннями окружного провідника Бережанщини Хоми Михайла (“Юрка”) та “Бондаренка” була сформована сотня “Лісовики”, що постала на основі боївки Юхновича Івана (“Кока”), який і очолив сотню¹². Із наближенням фронту на базі спецвідділу ОУН командира Питльованого Івана (“Гонти”), який оперував у Бережанській окрузі з 1943 р., сформовано курінь, що діяв нетривалий час. Ймовірно, що цей відділ спеціального призначення так і не переведено ні до УНС, ні до УПА, як і подібний йому спецвідділ на Львівщині¹³. Взимку 1943–1944 р. на Чортківщині організував підрозділи УПА командир Корнафель (“Лемко”), із наближенням фронту він організував курінь та успішно перейшов з ним у радянський тил¹⁴. На жаль, відомостей про цей військовий підрозділ є небагато. Зауважимо, що у Чортківській окрузі зі вступом радянських військ планували сформувати самооборонні кушові відділи (СКВ), які мали б охороняти населення сіл від мобілізації, арештів та грабів Червоної армії (ЧА). Однак наказ про створення СКВ був проігнорований. Окружний провідник Чортківщини “Еней” наказав згуртувати людей, що переховуються від більшовиків у великих лісових масивах округи (біля Заліщиків, Борщова та ін.). Тут у квітні–травні 1944 р. створено сотні командирів “Лева”, “Черника”, “Енея” та ін. Формально командир “Еней” на правах окружного провідника Чортківщини очолив ці сотні як курінний командир¹⁵.

Під час другого періоду УПА формувалися в умовах встановлення радянської влади у Тернопільській області (з 27 липня 1944 р.). Обласний провід та військовий штаб ВО “Лисоня” прийняв рішення, щоб всі чоловіки, які не були мобілізовані до Червоної армії, повинні перебувати в збройному підпіллі. У зв’язку з цим рішенням віддано наказ формувати нові відділи УПА, організувати СКВ тощо. Зауважимо, що це рішення не поширювалось на терени Тернопільської та Чортківської округ¹⁶, проте місцеві керівники та командири, виявляючи власну ініціативу, створювали самооборонні теренові сотні. Так, військовий референт Бучацького повіту “Горліс” у серпні–вересні 1944 р. організував сотню самооборони “Ім. Токаря”¹⁷, а військового референта Борщівського повіту “Калину” більшовики помилково вважали курінним командиром через те, що йому протягом жовтня–листопада 1944 р. підпорядковувались 11 СКВ чисельністю 405 стрільців¹⁸. У липні 1944 р. згідно з наказом військового штабу ВО із добровольців куреня командира Лютого Ілярія (“Романа”) у Перемишлянському повіті сформовано сотню “Полтавці”, чисельністю 90 стрільців. Очолив новосформовану сотню командир

¹² ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 48. – Арк. 203.

¹³ Літопис Української Повстанської Армії / [упор. Є. Штендера]. – Торонто, 1985. – Т. 11: Тернопільщина: список упавших героїв української революції в боротьбі з московсько-більшовицьким окупантом за час від 13 березня 1944 р. до 31 грудня 1948 р. – С. 86–87; Літопис УПА. Нова серія. – Т. 12. – С. 576–578.

¹⁴ Чижевський В. Організація військової праці ОУН // Архів Центру дослідження визвольного руху.

¹⁵ Літопис Української Повстанської Армії / [за ред. І. Гомзяк та М. Посівнич]. – Торонто; Львів, 2010. – Т. 49: Тернопільщина. “Вісті з Терену” та “Вістки з Тернопільщини” 1943–1950. – Кн. 1. – С. 114–116.

¹⁶ ЦДАВОВ України. – Ф. 3837. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1–2.

¹⁷ ЦДАВОВ України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 83. – Арк. 65–66.

¹⁸ ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 88 (1951). – П. № 5. – Арк. 246.

“Максим”¹⁹. У серпні 1944 р. на Бережанщині при курені командира “Романа” з добровольців створено ще три сотні УПА, які очолили командири Нирка Василь (“Рен”), Чмир Петро (“Крилатий”) та Небола Михайло (“Толка”). Із цих трьох підрозділів біля с. Вулька Бережанського р-ну було сформовано новий курінь УПА, який очолив командир “Рен”²⁰. Станом на 10 вересня 1944 р. у загоні Польового Омеляна (“Остапа”), що рейдував у північні терени ВО “Лисоня”, з двох сот, що перебували при сотні “Лісовики”, сформовано нову сотню – “Риболовці”. Командував сотнею командир Шніцер Олексій (“Меч”)²¹. У цей період на теренах воєнної округи “Лисоня” також була створена сотня під командуванням “Козака”²². У Підгаєцькому повіті у вересні 1944 р. завершився процес формування сотні командира “Тура”²³ та ін. Зауважимо, що початок осені 1944 р. – найбільш активний період формування та діяльності відділів у ВО та групи УПА-Захід. У цей час, за нашими підрахунками, у ВО “Лисоня” діяло більше 23 сотень УПА, а загальна кількість стрільців – приблизно 4 тис. стрільців²⁴.

Новостворені відділи не мали доброго військового вишколу, тому, зазнавши важких втрат у боях із радянськими військами у 1944 р. (березень–травень і вересень–жовтень), були ліквідовані як військові одиниці. Це стосується куренів “Лемка”, “Рена”, сотень “Ім. Токаря” – командира “Горліса”, “Буйних” – командира Рака Петра (“Овоча”), формування командирів “Козака”, “Тура” та ін. Вояків із розбитих сотень переводили в інші відділи УПА і теренову сітку ОУН. У зв’язку з цим військовий штаб ВО проводив деякі кадрові зміни, зокрема: у березні 1944 р. розформовано курінь “Тонти” за порушення наказів проводу ОУН²⁵; 12 вересня 1944 р. замість пораненого командира “Романа” командиром куреня призначено Карпенка Дмитра (“Яструба”), який кілька днів перед тим із сотнею “Сіроманці” повернувся з Львівщини²⁶; загін командира “Остапа” на початку жовтня 1944 р. розформовано на сотні, перед якими поставили завдання закріпитися на нових теренах та підготувати відділи до зими²⁷; у жовтні доукомплектовано сотню “Гайдамаки” командира Верещинського Володимира (“Ясьміна”), яка була переведена зі Станіславщини у склад ВО “Лисоня”, тому що після літньо-осінніх боїв 1944 р. у її складі було всього 2 рої²⁸ та ін.

На початку 1944 р. згідно з наказом ч. 2 від 1 лютого 1944 р. КВШ УПА-Захід на терені дій ВО формувався військовий штаб (ВШ)²⁹. У зв’язку із стрімким наближенням радянсько-німецького фронту ВШВО “Лисоня” так і не був повністю сформований.

¹⁹ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 48. – Арк. 217.

²⁰ Там само. – Арк. 219; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 62. – Арк. 277.

²¹ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 48. – Арк. 211.

²² Там само. – Т. 66. – Арк. 107.

²³ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 49. – С. 138–139.

²⁴ Не враховано стрільців самооборонних кущових відділів; адміністративних, районних, повітових, окружних боївок; боївок та відділів СБ ОУН; підрозділів із УПА-Північ та УПА-Південь.

²⁵ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 61. – Арк. 396.

²⁶ Хроніка сотні “Сіроманці” // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 12. – С. 492.

²⁷ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 48. – Арк. 179.

²⁸ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 66. – Арк. 107.

²⁹ Там само. – Т. 62. – Арк. 95.

Протягом 1944 р. начальником штабу ВО “Лисоня” був командир Якубовський Володимир (“Стрийський”), начальником оперативного відділу (I) – командир Лютий Лярій (“Роман”), начальником розвідного відділу (II) – командир Яцишин Іван (“Гордієнко”), начальником відділу тилу (постачання) (III) – командир “Шершень”, начальником організаційно-персонального (мобілізаційного) відділу (IV) – командир Росоловський Дмитро (“Чугайстир”). Начальником політвиховного відділу (VI) призначено Гуменюка Івана (“Архипа”), а з 3 жовтня 1944 р. Сказінського Лярія (“Кригу”)³⁰.

Із 1944 р. військові підрозділи ВО “Лисоня”, сформовані у 1943 р., проводили акції проти німецьких частин. Серед них треба відзначити бої сотень “Сірі Вовки” (5.03 у с. Садки Заліщицького р-ну (чота командира “Рена”), 25.06 у Загуринському лісі Підгаєцького р-ну)³¹; “Лісовики” (28.04 у с. Сільце Божиківське Підгаєцького р-ну, 8.05 біля с. Вільховець Бережанського р-ну)³²; “Холодноярці” (8.05 біля с. Вільховець Бережанського р-ну, 07.06 біля с. Вулька, тепер Волиця Бережанського р-ну)³³; “Сіроманці” (16.02 на дорозі Рогатин–Перемишляни–Львів, 10.03 біля с. Ферлеїв, тепер Липівка Рогатинського р-ну)³⁴; “Буйні” і “Рубачі” (24.06 на дорозі Ферлеїв–Рогатин)³⁵ та ін.

Окремо відзначимо бої підрозділів ВО “Лисоня” проти червоних партизанів, яких із наближенням німецько-радянського фронту скеровували у тил Вермахту. Воювали з ними сотні “Холодноярці” (14.03, 20.03 у лісі біля присілка Молохів Бережанського р-ну)³⁶; “Буйні” та “Рубачі” (у травні в лісі біля присілка Кам’янка, с. Мелна, Рогатинського р-ну)³⁷ та ін.

Підрозділи ВО “Лисоня” також брали участь у боях проти відділів Армії Крайової (АК) та інших польських збройних організацій. Зауважимо, що у Тернопільській області ОУН протистоянням з польським підпіллям займалася сітка ОУН, а відплатні чи превентивні акції здійснювали теренові боївки та СБ, у деяких випадках до акцій залучали відділи УПА. Найбільші бої відділи УПА вели у Бережанській окрузі, зокрема у с. Ганачів Перемишлянського р-ну. Тут впродовж лютого–квітня 1944 р. у боях з АК брали участь окремі підрозділи із сотень “Сіроманці”, “Орли”, “Рубачі” та “Буйні”³⁸.

³⁰ Грещук Г. Як “поставала” УПА на Тернопіллі. Спогади командира 3 ВО “Лисоня” О. Польового / Г. Грещук // Тернопіль вечірній. – 1992. – 14 жовтня. – С. 2; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 66. – Арк. 110.

³¹ Сергійчук В. Український здвиг: Поділля. 1939–1955 / В. Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – С. 106; Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. Р-3432. – Оп. 1. – Спр. 34. – Арк. 1.

³² Галайбіда А. Спогади станичного села Сільце Божиківське / А. Галайбіда // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 12. – С. 246–247; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 48. – Арк. 203.

³³ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 48. – Арк. 176, 177.

³⁴ Хроніка діяльності групи “Саблюка” // Літопис УПА. Нова серія / [упор. О. Вовк]. – К.; Торонто, 2006. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та Запілля 1944–1946. Документи і матеріали. – С. 522; Хроніка сотні “Сіроманці” // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 12. – С. 481–482.

³⁵ ДАТО. – Ф. Р-3432. – Оп. 1. – Спр. 204. – Арк. 16–17.

³⁶ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 48. – Арк. 176.

³⁷ ДАТО. – Ф. Р-3432. – Оп. 1. – Спр. 204. – Арк. 17–18.

³⁸ Хроніка сотні “Сіроманці” // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 12. – С. 482; ДАТО. – Ф. Р-3432. – Оп. 1. – Спр. 204. – Арк. 12–13; Льюшин І. Українська Повстанська Армія і Армія Крайова. Протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.) / І. Льюшин. – К., 2009. – С. 284.

На відміну від інших воєнних округ, “Лисоня” розвивалася досить повільно, бо саме в час постановня перших відділів УПА на цій території зупинився радянсько-німецький фронт, а в березні 1944 р. становище стабілізувалося на кілька місяців по лінії річок Серет і Стрипа. Створені відділи УПА відступили на територію Бережанської округи з метою вишколу, а для переходу фронту формувалися три великі групи. У прифронтовій смузі було багато радянських військ, тому діяльність підпілля, а тим більше УПА, на цих теренах була дуже обмежена³⁹.

Тернопільська та Чортківська округи опинилися в радянській зоні окупації, а у німецькій – Бережанська, до якої було приєднано відрізаний фронтом Бучацький повіт. Для того, щоб налагодити діяльність підпілля у радянській зоні, обласний провід скерував референта СБ Гоянюка Василя (“Максима”). Останній, втративши зв’язок з обласним проводом, підпорядкувався на кілька місяців (квітень–серпень 1944 р.) провіднику ОУН осередніх і східних українських земель (ОіСУЗ). Тоді ж Збаразький повіт уведено до ВО “Богун”⁴⁰, а командири рейдуючих підрозділів, що підпорядковувались КВШ УПА–Північ та УПА–Південь, почали мобілізувати населення з Чортківської та Тернопільської округ, створюючи цілі сотні та курені. Наприклад, у квітні–червні 1944 р. створено сотні Михальчука Івана (“Шуляка”), Павлюка Петра (“Голуба”), курінь Білинського Ярослава (“Бистрого”) із сотнями Сеніва Юрка (“Костенка”) та Машталіра Степана (“Батька”), курінь Голуб’яка Зенона (“Бориса”) із сотнями Сидорчука Володимира (“Тополі”) та “Запорожця” й ін. У серпні 1944 р., в зв’язку з реорганізацією УПА–Південь, командир “Бистрий” на території Тернопільської області формував Кам’янець-Подільську групу УПА із підпілля Чортківської та Тернопільської округ ОУН⁴¹.

У 1944 р. із військами НКВС на території ВО З “Лисоня” провели найбільші бої сотні “Лева” та “Черника” (13.05 біля с. Дуплиська Заліщицького р-ну)⁴²; сотня “Полтавці” (29.12 біля с. Мелна Рогатинського р-ну)⁴³; сотня “Тура” (22.09 біля с. Маркова Підгаєцького р-ну)⁴⁴; курінь “Яструба” (30.09 біля с. Унів Перемишлянського р-ну, 1.10 біля с. Пнятин того ж р-ну)⁴⁵; загін “Остапа” (5–7.09 біля с. Липиця Горішня Більшовецького р-ну, 17.09 біля с. Поручин Бережанського р-ну та 27.09 під хутором Альбанівка Зборівського р-ну)⁴⁶ та ін.

На території воєнної округи “Лисоня” у 1944 р. діяла підстаршинська школа, що протягом року підготувала три курси підстаршин, які були скеровані у

³⁹ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 12. – С. 8; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 66. – Арк. 107.

⁴⁰ Спогад Польового Омеляна Гіляровича (“Данило Очерет”, “Остап”); ур. 3.01.1913 р. у с. Ярчівці, Зборівського р-ну (Спогад записав Олещук Ігор у 1996 р. у м. Тернопіль). Копія // Власний архів автора.

⁴¹ Документи з архівної кримінальної справи Білинського Я. // Літопис УПА. Нова серія / [упор. О. Іщук]. – К.; Торонто, 2007. – Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945. – С. 181–235.

⁴² ДАТО. – Ф. Р-3432. – Оп. 1. – Спр. 34. – Арк. 1.

⁴³ Там само. – Арк. 7–8.

⁴⁴ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 49. – С. 138–139.

⁴⁵ Хроніка сотні “Сіроманці” // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 12. – С. 494–498.

⁴⁶ Короткі описи боїв відділів УПА – “Лисоня” (від 16 грудня 1943 року до 5 серпня 1945 року) // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 12. – С. 34–40, 41.

розпорядження штабу ВО. Перший курс організував і очолив у січні–березні 1944 р. командир Якубовський Володимир (“Бондаренко”)⁴⁷. У травні–липні 1944 р. відбувся другий випуск школи, яким керував поручник зі штабу ВО, чех за національністю⁴⁸. Третій курс, що тривав від вересня по жовтень 1944 р. при загоні командира “Остапа”, проводив командир Гладун Василь (“Чос”).

Військовий штаб спільно із обласним проводом ОУН Тернопільщини організував підпільні спеціалізовані курси. Протягом 1944 р., наприклад, проводились курси радистів. Після вишколу випускників було розподілено на ланки та скеровано у різні військові підрозділи ВО “Лисоня”⁴⁹. Ймовірно, командування ВО у 1944 р. планувало створити й інші спеціальні військові одиниці, проте в умовах більшовицької окупації цього реалізувати не вдалося. Є окремі згадки про підрозділ бронемашин, який намагалися створити у серпні–вересні 1944 р. Згідно з повстанським звітом, у серпні 1944 р. було захоплено та передано куреню “Романа” одну танкетку, яку відправили у вишкільний табір біля с. Стратин Рогатинського р-ну⁵⁰. Командир чоти “Причепи” із сотні “Кубанці”, звітуючи про бій 26 серпня 1944 р., вказав, що близько відділу повинна була проїжджати наша “моторизація”⁵¹. Про такий підрозділ розповідав і стрілець Кужда Іван (“Лиман”) із сотні “Полтавці”, який із стрільцями своєї чоти готувався до бою з танками, які наближалися до становища сотні, проте згодом було повідомлено, що то ідуть повстанські танки – 2 машини⁵².

Ще одним дискусійним моментом є використання артилерії на терені військової округи. За спогадами Кекіша Петра (“Романа”), що був радистом у загоні командира “Остапа”, у вересні 1944 р. був створений мінометний рій під командуванням “Жука”⁵³. За даними ройового Кліща Миколи (“Яра”) із сотні “Рубачі”, коли готували курінь “Бондаренка” у рейд, командира “Вовка” із сотні “Буйні” скерували організувати артилерію за річкою Стрипа, де було зібрано гармати та набої до них. Згодом командир “Вовк” забрав собі на допомогу двох ройових із сотні “Буйні”, які мали артилерійський вишкіл⁵⁴.

З червня по липень 1944 р. політвиховний відділ військового штабу ВО організував школу (курси) політвиховників для відділів УПА. У ній навчалось близько 30-ти осіб із теренової сітки ОУН⁵⁵. У другій половині 1944 р. політвиховний відділ

⁴⁷ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 11. – С. 125.

⁴⁸ Кліщ М. Спогади повстанця / М. Кліщ. – Тернопіль: ТДМУ, 2005. – С. 30; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 48. – Арк. 217.

⁴⁹ Кекіш П. По свіжих слідах минулого / П. Кекіш. – Тернопіль, 1993. – С. 15–18, 24–29; Літопис Української Повстанської Армії / [ред. П. Потічний]. – Торонто; Львів, 2007. – Т. 46: Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині 1946–1948. – Кн. 3. – С. 693.

⁵⁰ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 57. – Арк. 56.

⁵¹ ЦДАВОВУ. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 2.

⁵² Спогад Кужди Івана Тимофійовича – “Лиман”, “В’юн”; ур. 18.08.1928 р. у с. Олесин // Спогад записав Волянук Сергій 26.01.2012 р. у с. Купчинці Козівського р-ну.

⁵³ Кекіш П. По свіжих слідах минулого / П. Кекіш. – Тернопіль, 1993. – С. 27, 29.

⁵⁴ Спогад Кліща Миколи Миколайовича – “Яр”, “Мирон”; ур. 09.01.1925 р. у с. Голгоче // Спогад записав Волянук Сергій 09.10.2010 р. в урочищі Гутисько біля с. Волиця та Голгоча Підгаєцького р-ну.

⁵⁵ ЦДАВОВУ. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 6, 9.

воєнної округи для стрільців УПА почав видавати військово-політичний часопис “Голос УПА”⁵⁶.

Протягом 1944–1945 рр. стараннями обласної референтури УЧХ Тернопільщини, яка розпочала активно діяти з березня 1944 р. під керівництвом “Анни” – Дидик Галини, організовано медичні курси, на яких готували медичних сестер та санітарів для підпільної сітки ОУН та підрозділів УПА, а в жовтні 1944 р. були організовані курси, на яких готували майбутніх лікарів⁵⁷ та ін.

Після того, як радянсько-німецький фронт змістився на захід, військовий штаб ВО “Лисоня” віддав наказ відділам УПА вирушати з військово-пропагандистськими рейдами у східні території округи “Лисоня”⁵⁸, підсилюючи кожен відділ двома від поручниками (від КВШ УПА-Захід та штабу ВО “Лисоня”). Наприклад, курінь Яцишина Івана (“Гордієнка”) (сотні “Орли”, “Сірі Вовки”) 10 серпня 1944 р. відбули у рейд із Рогатинщини через Підгаєччину, Бучаччину, Чортківщину, Заліщищину, Борщівщину в Скалатщину, звідки повернувся на Підгаєччину 30 вересня 1944 р. Під час рейду вояки куреня мали до 5 великих сутичок із ворогами. Курінь Лютого Ілярія (“Романа”) (сотні “Полтавці”, “Бурлаки”) 10 серпня 1944 р. вирушив у військово-пропагандистський рейд із Перемишлянщини через Бережанщину, Зборівщину в Збаражщину, потім через східну частину Зборівщини, через Бережанщину прибули на Рогатинщину 1 вересня⁵⁹.

Успішними були військові та пропагандистські рейди підрозділів ВО “Лисоня” до інших ВО УПА. Одним із перших рейдуючих відділів із ВО “Лисоня” була сотня “Сіроманці”, яка від травня до вересня 1944 р. під командуванням Карпенка Дмитра (“Яструба”) діяла на теренах ВО 2 “Буг” проти німецьких частин та АК (на “Холмському фронті”)⁶⁰. Інший підрозділ – курінь Якубовського Володимира (“Бондаренка”) (сотні “Холодноярці”, “Рубачі”, “Буйні”) від липня до вересня 1944 р. діяв у ВО 4 “Говерля”, де відбулося декілька успішних боїв із Вермахтом, а опісля, дочекавшись переходу фронту, відійшов на Бережанщину⁶¹. Один із найбільших пропагандистських рейдів підрозділів ВО “Лисоня” відбувся у листопаді–грудні 1944 р. до Чернівецької округи ОУН. У рейді задіяно сотні “Сірі Вовки” та “Орли” під загальним командуванням Хамчука Петра (“Бистрого”)⁶².

⁵⁶ Там само. – Арк. 24.

⁵⁷ *Онишко Л.* “Нам сонце всміхалось крізь ржавії грати...” Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі / Л. Онишко. – Торонто; Львів: Видавництво Літопис УПА, 2006. – С. 140–145. – (серія “Літопис Української Повстанської Армії. Бібліотека, Т. 8); *Онишко Л.* Галина Дидик – учасниця визвольних змагань // *Визвольний Шлях.* – 2005. – Кн. 8. – С. 66–76; *Швак-Шуль І.* (“Орлик”). Медична опіка УПА на Тернопільщині. Спогади / І. Швак-Шуль // *Літопис Української Повстанської Армії* / [ред. М. Ріпеський]. – Торонто; Львів, 2001. – Т. 32: Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади. – Кн. 2. – С. 270–274.

⁵⁸ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 66. – Арк. 106.

⁵⁹ Там само. – Арк. 107–108.

⁶⁰ *Хроніка сотні “Сіроманці”* // *Літопис УПА.* Нова серія. – Т. 12. – С. 483–492.

⁶¹ *УПА-Зах[ід] на третьому етапі* // *Літопис Української Повстанської Армії* / [упор. М. Посівнич]. – Торонто; Львів, 2001. – Т. 33: Тактичний Відтинок УПА 26-ий “Лемко”: Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріали). – С. 71–72.

⁶² *Короткі описи боїв відділів УПА – “Лисоня” (від 16 грудня 1943 року до 5 серпня 1945 року)* // *Літопис Української Повстанської Армії.* – Т. 12. – С. 49–51.

Із створенням у липні 1944 р. Української Головної Визвольної Ради (УГВР), відділи УПА почали приймати присягу на вірність Україні за затвердженням УГВР текстом. Присягу вояка УПА на вірність українському народу приймали 2 жовтня 1944 р. в Слов'ятинському лісі сотні “Орли”, “Бурлаки”, “Гайдамаки”, “Полтавці”, “Сіроманці”, “Риболовці”, “Рубачі” і частина “Сірих Вовків” перед командиром УПА-Захід Сидором Василем (“Шелестом”) та керівником політвиховного відділу КВШ УПА-Захід Федунтом Петром (“Волянським”)⁶³. Сотні “Холодноярці”, “Лісовики”, “Верховинці” та основна частина сотні “Сірі Вовки” склали присягу наприкінці жовтня в присутності представників (відпоручників) військового штабу ВО “Лисоня”⁶⁴.

Наказом ч. 8/44 від 25 вересня 1944 р. КВШ УПА-Захід дозволив реформувати воєнні округи на тактичні відтинки (ТВ) для діяльності тактичних куренів⁶⁵. На території дій ВО “Лисоня” реорганізація відбулася у другій половині 1944 р. У той час тактичні відтинки були не стільки структурними одиницями поділу воєнної округи, а швидше визначенням тереном для дій певних відділів і називали їх групами (не плутати із терміном “група” на означення воєнної округи). Повної інформації про реорганізацію ВО “Лисоня” не виявлено, хоча цей поділ став підґрунтям для майбутньої більш структурованої реорганізації ВО на тактичні відтинки, що відбулася у 1945 р. Відомо, що в другій половині 1944 р. Чортківську, Тернопільську та Бережанську округи ОУН ідентифікували цифронімами V/III, V/II та V/I, причому Бережанська група – V/I, ймовірно, ділилась по лінії сучасного поділу між Тернопільською та Івано-Франківською областями на дві частини⁶⁶.

Наприкінці 1944 р. військовий штаб ВО “Лисоня” починає опанування теренів, які були передані із ОіСУЗ до Подільського краю, з метою розбудови на нових територіях баз підпілля та закріплення у них військових одиниць. Про перепідпорядкування “сусідніх східних теренів”⁶⁷ воєнній окрузі “Лисоня” повідомлено наказом КВШ УПА-Захід ч. 9/44 від 25.11.1944 р. (пункт IV.16)⁶⁸.

На початку зими 1944–1945 рр. у ВО “Лисоня” підрозділи УПА діяли не так активно, значних втрат зазнали підстаршинська та старшинська ланки. В останні місяці 1944 р. загинули у боях досвідчені командири: Карпенко Дмитро (“Яструб”) (17 грудня під час наступу на смт Стрілища Нові), командир сотні “Лісовики” Юхнович Іван (“Кок”) (31 грудня в бою біля с. Шумляни Підгаєцького р-ну), командир сотні “Полтавці” “Максим” (29 грудня в бою біля присілка Кам’янки

⁶³ Хроніка сотні “Сіроманців” // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 12. – С. 448; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 48. – Арк. 213, 220; Спр. 376. – Т. 66. – Арк. 107.

⁶⁴ Літопис Української Повстанської Армії / [упор. П. Потічний]. – Торонто; Львів, 2006. – Т. 44: Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині 1946–1948. – Кн. 2. – С. 803–804; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 48. – Арк. 179.

⁶⁵ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 62. – Арк. 73.

⁶⁶ ЦДАВОВУ. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 102. – Арк. 113.

⁶⁷ У наказі повідомлено: “ВО 3 Лисоні підчиняються сусідні східні терени, які належить перебрати”. Відповідно до відомих на сьогодні документів під цією назвою у КВШ УПА-Захід мали на увазі терени ГО “22”, яку КВШ УПА-Південь розформовував. Мабуть, поділ УПА-Південь був невідомий КВШ УПА-Захід, тому вжито таке загальне означення. До складу ВО “Лисоня” передано більшу частину території цієї ГО, а саме групи “226” (Кам’янець-Подільщина) та “22в” (Вінниччина), а з групи “22а” Кременецький надрайон.

⁶⁸ ЦДАВОВУ. – Ф. 3834. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 3–5.

с. Мелна Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.)⁶⁹ та ін.; чимало старшин поранено та скеровано на лікування (командир ВО Польовий Омелян (“Остап”), командир сотні “Холодноярці” Федик Богдан (“Крук”), командир сотні “Чорноморці” “Жук”⁷⁰ та ін.). Незважаючи на ці втрати, відділи УПА у 1945 р. відновили свої лінійні, підстаршинські та старшинські склади та продовжували чинити опір радянським військам.

Отже, упродовж 1944 р. на теренах ВО “Лисоня” успішно діяли проти німецької адміністрації та її збройних сил українські повстанці. Відділи УПА воювали також з польськими збройними підрозділами. Військовий штаб ВО “Лисоня” провів велику організаційну роботу щодо вишколу підстаршинського та старшинського складу армії для боротьби за Українську державу в умовах більшовицького режиму. ВШВО “Лисоня” очолював підрозділи УПА на Тернопільщині аж до 1947 р.

Serhiy Volyanyuk. Development and activities of the military region “Lysonia” in 1944

Creation, development and activities of the Ukrainian Insurgent Army (UPA) military units on the territory of the military region “Lysonia” during 1944 are explored on the basis of the great number of primary sources, first of all documents of the OUN and UPA national-liberation movement, that are preserved in the Ukrainian archives.

Key words: Ukrainian Insurgent Army (UPA), Organization of Ukrainian Nationalists (OUN), military region (okruha) “Lysonia”, Ternopil region, Berezhany region, Chortkiv region.

Сергей Волянюк. Создание и деятельность ВО “Лысоня” в 1944 году

Раскрыто создание, развитие и деятельность военных отделов УПА на территории военной округи “Лысоня” в течение 1944 г. на основании большого количества источников, прежде всего документов национально-освободительного движения ОУН и УПА, которые хранятся в украинских архивах.

Ключевые слова: Украинская повстанческая армия, Организация украинских националистов, военный округ “Лысоня”, Тернопольщина, Бережанщина, Чорткивщина.

⁶⁹ Короткі описи боїв відділів УПА – “Лисоня” (від 16 грудня 1943 року до 5 серпня 1945 року) // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 12. – С. 51–55.

⁷⁰ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 66. – Арк. 107.